

İZZEDDİN HASANOĞLU'NUN "KİTAB-I SİRETÜ'N NEBİ" MESNEVİSİNDE HZ. ALİ CENKNAMELERİNİN İZLERİ

Seyfettin ALTAYLI*

ÖZ

13. yüzyıl Anadolu ve Azerbaycan Türklüğü için zor bir dönemdir. Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin Babai İsyanı ile zor duruma düşmesi, Köseadağ Savaşı sonrasında Moğol işgali ile İlhanlı Devleti'ne bağımlı hâle gelmesi ve akabinde yıkılması her iki coğrafyada yaşayan Türkler için âdeta yaşamdan ümidin kesildiği dönemler olmuştur. Moğol zulmü, alınan aşırı vergilerle halkın soyulup soğana döndürülmesi, Tanrı'ya yönelmeye sevk etmiştir. Anadolu insanının yaşamdan tam anlamıyla ümidini kestiği böylesi bir dönemde belirli tarikatlara mensup şeyhler ve müritler topluma dayanma gücü ve maneviyat aşlamıştır. Bu atmosferde Hz. Ali cenknameleri gezginci ozanlar tarafından oba oba dolaşılıp dile getirilerek insanlara mukavemet ve savaşçı kudret sunmuştur. Halk karşılaştığı böylesi zor durumdan kendilerini kurtaracak eski çağlardaki alp tipini Hz. Ali'nin şahsında bulmuştur. Cenknameler bu yönüyle önem arz eden edebî eserlerdir. İzzeddin Hasanoğlu'nun yazdığı ve 1802 yılında İstanbul'da istinsah edilen "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevisinin Hz. Ali cenknamelerine temel oluşturduğu düşünülmektedir. Anılan bu mesnevi Tursun Fakih'in yazdığı cenknameden daha önceki döneme aittir, çünkü Hasanoğlu ondan daha önce yaşamıştır. Bu makalede anılan mesnevi ve bazı cenknameler orijinal örneklerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Hasanoğlu, İlhanlı, Moğol, Cenkname, Edebiyat.

TRACES OF THE WAR BOOKS OF THE CALIPH ALI IN THE POEM "KİTÂB AL-SÎRAT AL-NEBÎ" OF İZZEDDİN HASANOĞLU

ABSTRACT

Anatolian and Azerbaijani Turkishness went through a difficult period in the 13th century. The Anatolian Seljuk State faced the Babai Revolt then the Köseadağ War, only to become dependent on the Ilkhanid State and Mongolian occupation – subsequently it collapsed altogether. Mongol oppression, excessive taxation causing poverty, and the lack of a state or power to save the people led the public to turn to religion, and see God as the only door of hope. In such an atmosphere, wandering bards began telling Ali's cenkname to still the a sense of warrior prowess in people's minds. A masnavi "Kitab-ı Siretü'n Nebi" by İzzeddin Hasanoğlu is widely believed to have formed the basis for Ali's cenknames – and hence is the subject of this particular study. We shall look at cenknames from various libraries across Turkey and compare/contrast them. Our preliminary findings all point to Hasanoğlu's book, and suggests that he played a pivotal role in the Turkish language and literature revival.

Keywords: Ali, Hasanoğlu, Ilkhanid, Mongolian, Cenkname.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 15.12.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2023

* Doç. Dr., Bakü Avrasya Üniversitesi, Bakü/AZERBAJCAN; ORCID: 0000-0002-12834489, E-posta: altayli_s@yahoo.com

Giriş

Edebî eserler yazdıkları dönemlerdeki toplumların düşüncesini yansıtır. Bu durum Türklerde İslam'dan önce oluşan "Oğuz Kağan", "Maday Kara", "Er Töştük" ve İslam çağında belirli dinî etkilere uğrayan "Kitab-ı Dede Korkut", "Manas" ve "Edige" gibi destanlarda açıkça görülebilir.

Türkler İslam'dan önce, daha doğrusu mitolojik çağlardan başlayarak çeşitli destanlar yaratmış, bu destanlarda inançlarını, yaşamlarını, toplumsal hayatlarını, dünyaya bakışlarını işlemiştir. İslam'ı kabul edince sosyal ve toplumsal hayatları ile birlikte edebiyatlarında da bazı değişiklikler meydana gelmiş, kültürlerinin bütün alanlarında İslam'dan ve tasavvuftan etkilenmişlerdir. Bu olgunun İslam'dan sonra oluşan destanlarda görülmesi tesadüfi bir olay değildir.

Türk destanları incelendiği zaman onların milletin hafızasında, bilincinde ve maneviyatında silinmez izler bırakmış tarihî, toplumsal ve önemli tabiat olaylarını dile getiren eserler olduğu görülür. İslam'dan önceki Türk destanlarının manzum biçimde oluşturulduğu bilinmektedir. Bu destanlarda Oğuz Kağan destanında yansımaları bulan dünyaya hâkim olma ideali veya "Er Töştük" destanında olduğu gibi bir şahsın daimî olarak hareket hâlinde olup hayatın gerçek yönlerini yansıtmaları olgusu poetik bir dille tasvir edilmiştir.

Oğuz Türkleri Anadolu ve Azerbaycan'a İslam çağında tekrar geldikleri zaman bazı boylar henüz yeni kabul ettikleri İslam'ı tam anlamıyla benimsememişti. Aslında Hz. Ali cenknamelerinin oluşum süreci ile neyi gaye edindiğinin daha iyi anlaşılması için özellikle Anadolu'da ve Azerbaycan'da meydana gelen siyasi ve toplumsal olayların bilinmesi elzemdir.

11. Yüzyıldan İtibaren Anadolu ve Azerbaycan'daki Siyasi Gelişmeler

Gazneli Mahmud (02.11.971-30.04.1030) Oğuzlardan çekindiği için Selçukluların önderi Arslan Yabgu'yu (Ö. 1032) anlaşmak gayesiyle sarayına davet etmiş, Oğuzları başsız bırakmak için Arslan'la oğlu Kutalmış (Ö. 1063) ve beraberindekileri hile ile yakalatıp Hindistan'da Kalincar kalesine hapsedmiş, Kutalmış fırsatını bularak kaleden kaçıp Tuğrul ve Çağrı beylere konuyu ulaştırarak onlarla dayanışma içine girmiş, Azerbaycan, Karabağ (Arran) ve Erzurum'u alarak Bizans ordusunu Pasinler'de yendikten sonra Kars'ı almış, sonralar bilinmeyen bir sebeple isyan etse de Alparslan'a yenilince Girdkûh kalesine çekilirken atından düşüp hayatını kaybetmiştir (Sümer, 2002, s. 480-481). Kutalmış'ın oğlu Süleyman bir müddet Suriye topraklarında mücadele edip kendine bağlı Türkmenlerle Anadolu'ya girerek Konya'yı almış, Bizans güçlerini yenerek 1075 yılında İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur.

Moğollar Cengiz Han'ın önderliğinde 13. yüzyılda büyük bir güç olarak tarihte görülmüş, 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümü ile imparatorluk oğulları ve torunları arasında bölüşülmüş, Altın Orda, İlhanlı, Çağatay ve Kubilay hanlıkları kurulmuştur. Cengiz'in torunu Mengü (Möngke) kurultay kararı ile (1253) han olunca kardeşi Hülâgû'yu Anadolu, İran, Irak, Kafkasya, Mısır ve Suriye'yi işgal ile görevlendirerek kendine tabi bir *ilhan* tayin etmiştir. Önce Alamut kalesini alan Hülâgû başkent Tebriz olmak kaydıyla 1256 yılında İlhanlı Devleti'ni kurup adına sikke bastırmış, iki yıl sonra Bağdat'ı alıp Abbasi hilafetini yıkarak Irak, Suriye ve Azerbaycan'ın tamamını katliamlarla işgal ederek (Yuvalı, 2000, s. 102-103) Anadolu Selçuklu Devleti'ne komşu olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti Haçlı Seferleri sebebiyle merkezini Konya'ya taşımış I. Alaeddin Keykubad devrinde Anadolu'da en güçlü çağını yaşamıştır. Cengiz'in oğlu Ögedey Celaleddin Mengüberdi'yi ortadan kaldırmak gayesiyle Çurmagun kumandasında 30 bin kişilik ordusunu Azerbaycan'a yürütmüş, başta Nahçıvan olmak kaydıyla belirli bölgeleri

katliamlarla işgal edip Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına yaklaşmış, iki defa Anadolu'ya girip karşısına çıkan yerleri darmadağın ederek I. Alaeddin Keykubad'a Ögedey'in vassalı olmayı teklifle esas niyetlerini göstermiştir. Keykubad teklife ihtiyatla yaklaşırsa da Moğollarla barış yolunu seçmiş, o ölünceye kadar Moğollar Anadolu'ya saldırmayı düşünmemiştir (Özgüdenli, 2007, s. 21; Koca, 2015, s. 39-42). II. Gıyaseddin Keyhüsrev 14 yaşında sultan olduğunda, tecrübesiz, bilgisiz, niteliksiz devlet adamı olarak kendini göstermiş, özellikle Sadettin Köpek'in oyunağına çevrilerek sarayda ış işretle meşgul olup halkı unutmuş, neticede Baba İlyas'ın önderliğindeki Türkmenler isyan ederek devletin takatini kesmiş, Ögedey de komutanı Baycu'ya Anadolu'yu işgal etmesi emrini vermiştir. Baycu önderliğinde Anadolu'ya saldıran Moğollar Erzurum'u 1242'de alarak şehir halkını kadınlı erkekli katletmiş, ertesi yıl da kendi ordusunu Gürcü ve Ermeni prenslerinin güçleri ile birleştirerek Köseadağ'da 80 bin kişilik Selçuklu ordusunu 1243 yılında ağır yenilgiye uğratarak Anadolu'yu ele geçirmiştir (Oruç, 2015, s. 298).

Yusuf Has Hacib "Kutadgu Bilig" (Hükümler Bilgisi) adlı eserinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e uygun olan şu cümleleri yazmıştır: "Aslanlar itlere baş olursa itlerin her biri aslan kesilir. Şayet aslanlara köpek önder olursa aslanların hepsi köpeğe döner" (KB, 1974, s. 2047-2048). II. Gıyaseddin Keyhüsrev savaşta tecrübeli komutanlarının sözüne önem vermeyip genç, tecrübesiz, çılgın, hayalperest komutanları desteklemiş, Moğolların tuzağına düşen ordu yenilince Türk tarihinde eşine rastlanmayan bir korkaklıkla harp meydanını terk ederek (Yazıcızade, 2017, s. 678) Tokat, Konya, Antalya oradan da Bizans'a doğru kaçmıştır (Anonim Selçuknâme, 1952, s. 32; Tokuş, 2017, s. 180-182). Sonraki dönemde iki devlet arasında barış yapılmış, Selçuklular her yıl Moğollara 360 bin dirhem para, on bin koyun, bin sığır, bin at, deve, katır, Moğol beylerine kıymetli hediyeler yollayarak vassalları olmayı kabul etmiştir (Koca, 2015, s. 81-82).

Cengiz Han zamanında Moğol zulmünden kaçıp onların ulaşamayacaklarını zannettikleri Anadolu'ya ve Azerbaycan'a sığınan Oğuz boyları buralarda da İlhanlı adıyla ortaya çıkan Moğollarla tekrar karşılaşmıştır. Geyhatu'nun 1295 yılında öldürülmesiyle İlhanlı valileri Anadolu'da başlarına buyruk hareket etmiş, 1308 yılında II. Gıyaseddin Mesud'un ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti ortadan kalkmış (Merçil, 2015, s. 152), her bölgede bir beylik kurulmuş, Moğol zulmü halkta rahat hayat ve geleceğe olan inancı yerle bir etmiştir. Yaşama ümidinin bile ortadan kalktığı böylesi bir zamanda insanların tek dayanakları Tanrı'ya yönelmek, onun açacağı kapıyı bekleyip dua ederek teşkilatlanmak olmuştur.

Anadolu ve Azerbaycan'a bela gibi inen Moğol işgali ve zulmü altında inleyen halk tekkelerde hem İslam'ı öğreterek yayan hem de onlara manevi kudret aşıl原因 tasavvuf şeyhlerinin etrafında toplanmış, mürit, derviş, şeyyad gibi adlarla anılan tarikat ehlinin sayıları gittikçe artmıştır. Anadolu'da Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Azerbaycan'da ise Şirvan-ı Kebir'den başlayarak Ebu Said, Baba Kûhi, Ahi Ferec Zencani, Nahçıvanlı Hacı Muhammed Hoşnam, Hoylu Ahi Evran (Nabiyev, 2004, s. 17-19), İzzeddin Hasanoğlu gibi sufiler halka maneviyat aşıl原因mıştır. 13. yüzyılda Anadolu'daki durum kaydedildiği gibi gerçekleşmiş Azerbaycan da bundan farklı olmamıştır. Tarihi, siyasi toplumsal hayatın sebep olduğu bu atmosferde ozanlar ve aydınlar halkın gönlünde arzulu olduğu ideal insanı, karizmatik lideri, örnek kahramanı Hz. Ali'nin şahsında görmüş ve hiçbir mezhebi taassuba yönelmeden onun mücadelelerini destanlaştırarak insanlara maneviyat aşıl原因mıştır (Arslan, 2013, s. 499).

Cenknemelerin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Oğuzlar Anadolu'ya ve Azerbaycan'a gelip kendilerine yeni yurtlar tutmak sürecine girdiklerinde mitolojik çağlardan itibaren yarattıkları *alp* tipini İslam karakterindeki *gazi*,

veli, ahi ile karşılaşmıştır (Kaplan, 1991, s. 112-142). Hz. Ali cenknamelerinde bu tiplerin yansımalarını fazlasıyla görmek mümkündür.

Epik destanlardaki *alphk* ögesi 13. yüzyılda yazılan tercüme veya adapte edilen cenknamelerde Hz. Ali'nin şahsında temayüz etmiş, Hz. Ali ve soyundan olanların hayatı, yürüttükleri mücadeleler *cenkname*, *menkibe*, *fütüvvetnâme*, *hâverânnâme* adlı eserlerde ve bazı halk destanlarında kahramanlık sembolüne dönüşmüştür. Edebiyatımıza kazandırılan bu eserler 13 ve 14. yüzyıldan itibaren yazılı ve sözlü gelenek vasıtasıyla günümüze kadar gelip çıkmıştır. İslam'dan önceki dönemlerin *alp* tipini İslam çağında *baba, dede, hâce* unvanları devralmıştır (Kaplan, 1991, s. 112).

Cenknamelerde mitolojik destanlardan farklı olarak trajedi öğelerine rastlanmaz. Her şey cenkname kahramanının gücünü, kudretini, cesaretini ve liderlik psikolojisini yansıtmıştır.

İslam çağında yazılan cenknamelerde dini tebliğ etmek ve yaymak gayesi güdülmüştür (Atalan, 2011, s. 45; Meddâh, 2022, s. 15). Kahramanlık, doğruluk, cesaret, mertlik gibi sıfatlar bu eserlerde ön plandadır (Çetin, 1997, s. 19). Her bir hikâyede İslam'ın kabul edilmesinden sonraki dönemlerde Türklerin düşünsel anlayışları, hasretini çektikleri örnek kahramanlık tipi Hz. Ali'nin şahsında kendine yer bulmuştur (Kayaokay, 2021, s. 25). Hz. Ali cenknamelerine bu olgulardan hareket ederek bakılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Cenknamelerde Müslümanların başka din ve inançlardan olanlara karşı yürütülen savaşlardaki kahramanların ömür yolları, mücadeleleri, duygu ve heyecanları, inançlarına samimiyetle bağlılıkları tasvir edilmiş, bunlar salname tipli eserler olsalar da yegâne gayeleri işaret edildiği gibi İslam'ı korumak ve yaymak olmuştur. Cenknameler diğer taraftan edebî eser olarak tarihî gerçeklerden uzak, tamamen fantastik öğeler, kurmacalar ve hakikate uymayan olaylarla da doludur. Bu eserlerde yalnızca düşmanlarla değil, fevkalade güçler, ejderhalar, devlerle karşılaşma, onlarla mücadele sahneleri de yer almıştır. Bu yönden bakıldığında cenknamelerde masala benzer özellikler de bulunmaktadır (Tosun, 2014, s. 237). Cenknamelerde Hz. Ali için "*Şah-ı Merdan, Merd-i Meydan, Şah-ı Ebrar, Şah-ı Velayet, Sahib-i Velayet, Nasr-ı Arap, Şah- ı Cihan, Şir- i Ner, Haydar- ı Kerrar, Şir- i Huda, Şir-i Vadi, Şir-i Vakar, Nur-ı Mutlak, Şir-i Yezdan, Şah-ı Din*" gibi sıfatlar dile getirilmiş ve bunlarla anılmıştır (Çetin, 1997, s. 168; Bekki vd. 2019, s. 30).

Hz. Ali henüz buluğa ermeden İslam'ı kabul etmiş ilk Müslümanlardan, Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğlu olup çocukluğundan itibaren Peygamber'in elinde büyümüştür. Hz. Muhammed'in hem yakın akrabası hem de kızı Hz. Fatma'nın eşidir. Bedir, Hendek, Hayber, Uhud olmak üzere bütün gazalara katılarak Hz. Muhammed'in sancaktarlığını, kâtipliğini yapmış, Hudeybiye Antlaşması'nı kaleme almış, Peygamber'e sınırsız saygı göstermiş, canını bile hiçe sayarak onu korumuş, düşmanların sayısız olmasından asla korkuya kapılmadan üstlerine cesaretle atılarak darmadağın etmiş, Allah'ın "*Aslanım*" dediği yenilmez bir kahraman olmuştur. Hz. Muhammed vefat ettiğinde defin işlerini üzerine almış, Kur'an ve Sünnet'i mükemmel bilen bir tarihî şahsiyettir (Fırlalı, 1989, s. 371-374).

Hz. Ali her bir işini Tanrı'nın rızasını kazanmak gayesiyle ve hiçbir zaman nefsanî arzularına kapılmadan gerçekleştirerek topluma önemli mesajlar vermiştir. Türkler de onu mitolojik çağlardaki kahramanlarının İslam çağındaki timsaline dönüştürerek son derece sevmiş ve hatırasını kutsamıştır.

İslam çağında Oğuzların 11. yüzyılda Doğudan Batıya kitleler hâlinde ilerleyerek Azerbaycan ve Anadolu'da yaşayan yerli Türklerle kaynaşması esnasında İslam'ın yayılması süreci cenknameler için esas konu olmuştur. Bu eserler Türklerin epik destan geleneğinin *sığır* olarak adlandırılan ve hakanların önderliğinde yürütülen kitlesele av

törenlerinden sonra yapılan ziyafetler, yılda üç defa (Ocak, Mayıs, Eylül) toplanan *kurultaylar* (Ögel, 1982, s. 81-108; Köprülü, 2004, s. 83-96; Altaylı vd. 2018, s. 7) ve *yuğ* denen yas merasimlerinde *kamların*, *bağşılının*, *oyoonların* ve *ozanların* (Köprülü, 1986, s. 71-72) kopuzları ile çalıp söyledikleri destanları, saguları İslam çağında bu dinin prensipleri doğrultusunda devam ettirmelerinden başka bir şey değildir. Konuya bu yönden bakıldığında Dede Korkut destanlarını kopuz çalarak dile getiren ozanlarla Hz. Ali cenknemelerini söyleyenler arasında tarihî bir bağ olduğu görülmektedir. Buradan hareket edildiğinde cenknemeleri dil, düşünce ve esas konu yönünden Türk halk edebiyatının epik destan geleneğinin devamı saymak mümkündür. Aralarındaki fark ise epik destanlardaki düşmanın yabancılar, cenknemelerde dile getirilenlerin ise İslam dinini ortadan kaldırmak isteyen kâfirler olmasıdır. Epik destanlarda kahramanların, cenknemelerde ise Hz. Ali'nin devler, ejderhalar, görünmez sihirli güçlerle çarpışması bu eserlere ayrı bir özellik ve renk kazandırmıştır.

Hz. Ali cenknemeleri kaydedildiği gibi dinî muhtevalı olup baştan sona kadar Tanrı ve Peygamber sevgisi ile süslenmiştir. Bu metinlerde doğal olarak tarihî ve dinî şahsiyetlerin adı ve faaliyetlerinden de yararlanılmıştır. "Dîvânu Lügâti't Türk"de kaydedilen "Türk atı kuş kanadı" şeklindeki atalar sözündeki gibi Hz. Ali de atı *Düldül* ile birlikte savaş meydanlarına atılarak düşmanı ezmiş, Tanrı'nın inayeti ile "tayyi mekân", "tayyi zaman" anlayışına uygun olarak uzakları yakın etmiştir.

13. yüzyılın buhranlı atmosferinde oluşan cenknemeler o günlerden itibaren ideal bir tip üzerinde olgunlaşarak toplumun özlediği karizmatik lider, örnek insan arayışına cevap veren edebî eserlere dönüşerek tarihî, dinî, ahlaki bilgiler verip birlik ve beraberlik duygusunu perçinleme, oluşmuş siyasi toplumsal problemleri elbirliği ile çözme yönünde kitleleri bilinçlendirme gayesini gütmüştür.

Cenknemeler Hz. Ali'nin *veli* tipi etrafında oluşup gelişse ve zahiri olarak dinî karakterli görünseler de onlarda ilahi aşk ile birlikte beşerî aşk, sevgi, vefa ve kahramanlık konuları da dile getirilmiş, oluştukları günden itibaren de devrin medeni, siyasi, toplumsal ve psikolojik özelliklerini yansıtmıştır. İslami karakterli bu eserlerin bir diğer önemli yönü oldukça sade ve halkın konuştuğu dilde yazılmalarıdır. Geneli manzum olup ozanlar tarafından saz eşliğinde beylik saraylarında, şehirlerde çayhanelerde, köylerdeki özel mekânlarda, tekkelerde, ordu karargâhlarında ve yaylalarda toplumun karşısında ifa edilmiştir.

Cenknemelerde olayların tamamı Hz. Muhammed zamanında gerçekleşmiştir. Bazı anlarda karşılaşılan sıkıntılı durumlarda Hz. Ali kendi arzusu ile ortaya atılmış, velayet kudreti ve kerameti ile problemleri halletmiştir.

Cenknemeler tasavvuf anlayışı ile yazılsa da bu metinlerde anakronizmler de metodolojik olarak göze çarpmaktadır. Bazılarında kaydedilen Alevilerdeki *kırklar meclisi* (Pala, 2002, s. 466) veya ahi teşkilatında görülen *şedd kuşanma törenleri* (Algar, 2010, s. 405-406) buna örnek olarak gösterilebilir.

Türkler Hz. Ali ve Ehlibeyt'e özel sevgi beslemiştir. Bunun sebebi de Türklerin tarih boyunca daima mazlumun yanında yer alması ve onları korumak adına her türlü zorluğa göğüs germesidir. Bu sevginin temelinde Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehadeti başta olmak kaydıyla torunu Yahya'nın Horasan'da faaliyet yürütürken Emevi valisi tarafından katlettilmesi, Abbasilerin hâkimiyete gelmesinde en büyük rolü oynayan Ebu Müslim Horasanî'nin elde ettiği güçten korkuya kapılan Halife Mansur tarafından hile ile öldürtülmesi (Yıldız, 1994, s. 197-199) olayları yer almıştır.

Hz. Ali Türk dünyasında da çok sevilen bir şahsiyettir. Türkistan'da oluşan birçok tarikat kendi silsilesini Hz. Ali'ye kadar götürmüştür (Atalan, 2010, s. 65). Hz. Ali'ye

Türklerin duyduğu sevginin bir diğer sebebi de Hz. Muhammed'in veda haccından dönerken halka hitaben yaptığı konuşmada: "Size iki eşsiz şey bırakıyorum. Biri Allah'ın gökten yere uzatılan ipi olan Kur'an, diğeri de Ehli Beytimdir. Ya Rab Hz. Ali'yi seveni sev ona düşman olana düşman ol." (Fığlalı, 1994, s. 250) şeklinde söylediği sözler ve ettiği duadır. Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye duyduğu bu sevgi de Türklerin ona nihayetsiz sevgi beslemesinde önemli rol oynamıştır.

Hz. Ali cenknameleri yalnızca Anadolu ve Azerbaycan'da oluşmamıştır. Kazakistan sahasında "Kissa-i Hazreti Ali (1896)", "Kissa-i Vakai Kerbela (1897)" (Shadkam vd. 2022, s. 173), Özbekistan edebiyatında ise İslam dinî ile ilgili destanlarda Özbekistan alimlerinin "Cenkname destanlar" (Fedakâr, 2003, s. 2) dediği eserler yazılmıştır. Kırım Türklerinin sözlü edebiyatında tarihî özelliğe malik "Edige" destanındaki İslam dinine zıt olan kısımlar sonraki dönemlerde aynen Manas Destanı'nda olduğu gibi çıkarılmış ve İslam'a uygun hâle getirilmiştir (Süleymanova, 2013, s. 89).

Hz. Ali'nin Zülfikarı ve Düldülü ile Türklerin gönlünde taht kurarak orada ebedî yer edindiği halk kültürümüzdeki izlerinden de anlaşılmaktadır. Anadolu'da Maraş vilayetinde "Ali Kayası", Beşikdüzü'nde "Ali Taşı", Sivas'ta "Kabzel Geçidi" gibi izler Hz. Ali sevgisiyle yaratılmıştır (Özalp, 2017, s. 9; Kayaokay, 2021, s. 19). Batı Azerbaycan'da (şimdiki Ermenistan) Göyçe bölgesinin İnekdağı köyünün yukarı kısmındaki dağda "Düldül Kayası", Bakü'nün Buzovna kasabesindeki "Ali Ayağı Ocağı", Bakü'nün Zığ köyünde "Kademgâh", Gebele'nin Baş Daşağıl köyü yakınlarında "Komrat Baba Ocağı", Ağdaş bölgesinde "Ali Taşı", Tovuz ile Gedebe arasında "Haça Gaya (Çatal Kaya)", Gedebe'nin Düzresullu köyü yakınlarındaki beyazımsı kaya üzerindeki "Düldül"ün ayak izi, Masallı bölgesinin Kızılağac köyü yakınlarındaki "Ali Çeşmesi" (Şamil, 2020, s. 107-115) gibi yerler Hz. Ali'ye ve atı "Düldül"e Türk dünyasında duyulan sevginin nişaneleridir.

Türk dünyasında ilk cenknamenin Şeyh Edebalı'nın damadı Tursun Fakı (Ö. 1325) tarafından yazıldığı fikri hâkimdir (Mattei, 2004, s. 15).

İzzeddin Hasanoğlu ve Eseri "Kitab-ı Siretü'n Nebi"

13. yüzyılda yaşayan İzzeddin Hasanoğlu Horasan'ın İsfereyîn bölgesinde doğmuş, burada da vefat etmiştir. Necmeddin Kübra'nın kurduğu Kübreviye tarikatına mensuptur. Farsça şiirlerinde Puri Hasan, Türkçe şiirlerinde ise Hesenoğlu/Hasanoğlu mahlasıyla tanınmış, Azerbaycan Türkçesiyle şiir yazan ilk şairdir. Makalede "Kitab-ı Siretü'n Nebi"den alınarak sunulan bölümlerde Azerbaycan Türkçesinin okunuşu hâkimdir, çünkü İzzeddin Hasanoğlu eserini kendi ana dilinde yazmıştır. Türkiye Türkçesinde "Ahmet, Muhammet, selam, garip, köprü" gibi kelimeler Azerbaycan Türkçesinde "Əhməd, Məhəmməd, salam, qərib, körpü" gibi yazılıp okunmaktadır.

Şimdiye kadar Türk dünyasında ilk siyer eserini Erzurumlu Mustafa Darir'in yazdığı biliniyordu, ancak İzzeddin Hasanoğlu ondan bir asır önce yaşamış, Hz. Muhammed'in hayatı, mücadeleleri ve Hz. Ali cenklerini içeren "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı manzum mesnevisini yazmıştır (Altaylı, 2021, s. 354).

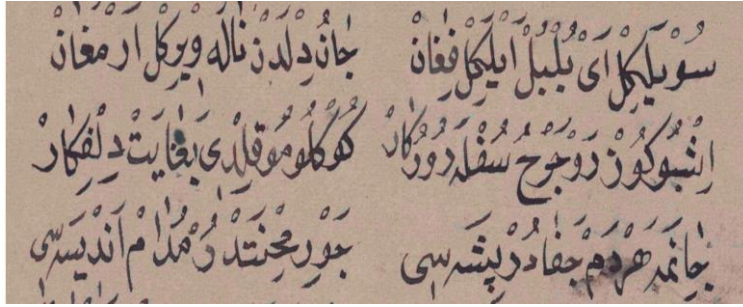
Timurlulardan Şahrüh Mirza'nın lalalarından Emir Alaüddeve-i İsfereyini'nin oğlu olup ömrünün büyük bölümünü Timurlu prenslerin sarayında geçiren ve iyi bir eğitim gören Devletşah b. Bahtışah-ı Semerkandi (Ö. 1494-95) 1487 yılında tamamladığı "Tezkiretü'ş Şuara" (Demiroğlu, 1994, s. 244) adlı eserinde İzzeddin Hasanoğlu için "Arif, muvahhid, salik ve meczup biri olup İslam'ın, Müslümanların şeyhi Raziyyü'l Hak ve'd Din Ali bin Sa'îd Lala'nın halifelerinden Şeyh Cemalü'din Ahmed Zakir'in mürididir, hâl tercümesinin veliler sırasında yazılması gerekir, şairlikte mükemmel biridir, Divanı da Azerbaycan'da çok meşhur mutasavvif bir şairdir" diye kaydetmiştir (Semerkandî, 1977, s. 275).

Şimdiye kadar Hasanoğlu'nun üç Türkçe iki tane de Farsça şiiri biliniyordu, ancak "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı 367 varaklık mesnevisi 2009 yılında Finlandiya'da şahsi bir koleksiyoncudan alınıp Türkiye'ye getirilerek Türk Dil Kurumu'na verilmiştir. Eser üzerinde dört yıl çalışılıp hazır duruma getirilmiş ve yayınevine verilmiştir. Anılan mesnevi 12390 beyitten ibarettir. Aşağıda cenknamelerle ve anonim siyer eserleriyle karşılaştırmalar yapılırken bu eserden alınan orijinal parçalar sunulmuştur.

Hasanoğlu'nun "Kitab-ı Siretü'n Nebi" Adlı Eseriyle Cenknamelerin ve Anonim Siyer Eserlerinin Karşılaştırılması

Türkiye'de ve diğer yerlerde bulunan anonim cenknamelerin tamamına ulaşılabildiği karşılaştırmalı incelenmeleri yapılmadığından dolayı hangisinin gerçek olarak kime ait olduğu bilinmemektedir. Birçok cenkname çeşitli kütüphanelerde anonim veya çeşitli adlarla isimlendirilmiştir. Türkiye Millî Kütüphanesi'nde olan dört cenkname ile İzzeddin Hasanoğlu'nun "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevisi arasındaki benzerliğe kimse dokunmamıştır. Bunda da "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı eserin şimdiye kadar bulunamaması önemli rol oynamıştır.

Millî Kütüphanede "06 Mil Yz A 2630-2 Mikdad" adlı manzum cenkname ikinci varakta aşağıda sunulan beyitlerle başlamıştır:

Söylegil éy bülbül éylegil figân

Cānu dilden nale virgil ermegān

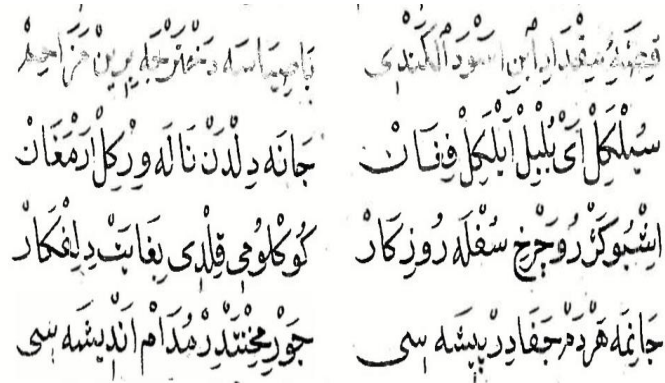
İşbu güzār (u) cerḥ u sufle rüzgār

Köñlümü kıldı bé-ğayet dil-figār

Cānıma her dem cefādür pîşesi

Cevri mihnetdür müdām endişesi

Yukarıda künyesi sunulan cenknamenin orijinali ve çeviri yazısı sunulan beyitleri yayımlanmak üzere olan "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de "Kişşé-î Mikdādî ibn Esved el kendi ba siyāşe deḥter ḥebbe birin mezaḥim" adlı bölümün başlangıcında yer tutmuştur:

Söylegil éy bülbül éylegil figân

Cânı dilden nâle virgil ermeğan 5311

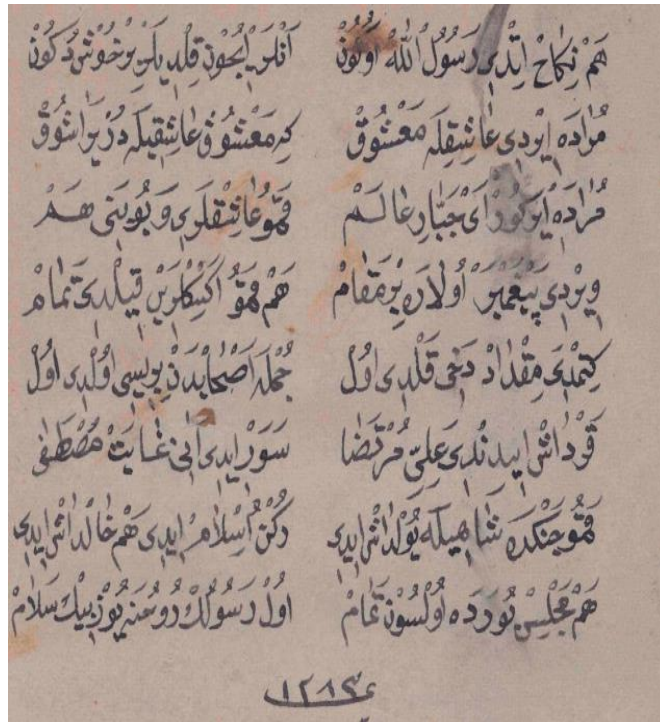
İşbu kej-rû çarḥ-ı sufle rûzigâr

Köñlümi kıldı bî-ğayet dil-figâr 5312

Cânıma her dem cefâdır pîşesi

Cevr-i miñnetdir müdâm endişesi 5313

5312. beyitte ikinci mısra yukarıda sunulan anonim cenknamede müstensih “Köñlümü kıldı bé-ğayet dil-figâr” şeklinde yazmış, “bé-ğayet” ifadesinde isimden sıfat yapan ve kelimeye ismin “e” hâlini kazandıran “bé” ekinin altına esre koymayı unutmuştur. Milli Kütüphanede “06 Mil Yz A 2630-2 Mikdad” adlı cenknamenin 58. varaktaki hatimesinde kaydedilen beyitlerin orijinali ve çeviri yazıları aşağıdadır:

Hem nikâh itdi Resûl’allah o gün

Anlar icün kıldılar bir hoş düğün

Murâda irdi ‘âşık ile me’suk

Ki me’suk ‘âşık iledür yaraşuk

Murâdâ irgür éy cabbâr-ı ‘âlem

Ḳamu âşıkları ve bu beni hem

Virde Pêygember olara bir meḳâm

Hem ḳamu eksiklerin kıldı tamâm

Gitmedi Mikdâd deḫi ḳaldı ol

Cümle eshabdan birisi oldı ol

Ḳardaş idindi ‘Eliyyi Mürtezâ

Séver idi anı ğayet Muştafā

Ḳamu cengde Şāh ile yoldaş idi

Rüknü İslām idi hem hāldaş idi

Hem bu meclis burada olsun tamām

Ol Resūlūñ ruhına yüz biñ salam

Dikkat edilirse beyitlerden sonra kaydedilen tarih hicri 1281 olup miladi 1865 yılına denk gelmektedir. Yukarıdaki bu bölüm İzzeddin Hasanoğlu'nun yazdığı "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevîde şu beyitlerle sona ermiştir:

هَمْ نِكَاحِ اتَدَى رَسُولُ اللَّهِ أَوَّلَهُ
مُرَادَهُ اِيرْدَى مَعْشُوقِ بِلَهْ عَاشِقُ
مُرَادَهُ اِبْرَكُورَايْ جَبَّارِ عَالَمِ
وَرْدَى پَيغمبرِ اَوْلَرَهْ بِرْمَقَامِ
كَيْمَدَى مِغْدَادِ بِنِی قَلْدَى اَوْلِ
قَرْدِشْ اِبْدِنْدَى عَلِیْ مُرْتَضَا
فَا مَوْجِبْ كَلَهْ سَاهِلَهْ بِلْدَهْ اِنْشِدَى
هَمْ لَوْ جَلْسُ لُورْدَهْ اَوْلُ سُونِ تَمَامِ
انلر وکچون قلدلر بر خوش دگون
که معشوق عاشق له در بر ایشق
قوعا شغلری و بونی همد
هم قو اکساکلرین قلدی تمام
جمله اصحابدن بر بسی اولدی اول
هم سوردی غایت ای مصطفا
زکن اسلام اولدی هم حالد ایشدی
اول رسولک روحنه بوز بیک سلام

Hem nikāh itdi Resūl'allah o gün

Anlaruñcün kıldılar bir hoş düğün 6096

Murāda irdi me'sūk ile 'āşik

Ki me'sūk 'āşikiledir yaraşık 6097

Murāda irgür ey cabbār-ı 'ālem

Ḳamu 'āşikleri ve bu beni hem 609

Virdi Peyğember olara bir mekām

Hem kamu eksiklerin kıldı tamām 6099

Gitmedi Miqdād dehi kaldı ol

Cümle eşhabdan birisi oldu ol 6100

Ḳardaş idindi 'Eliyyi Mürtezā

Hem söverdi ğayet anı Muştafā 6101

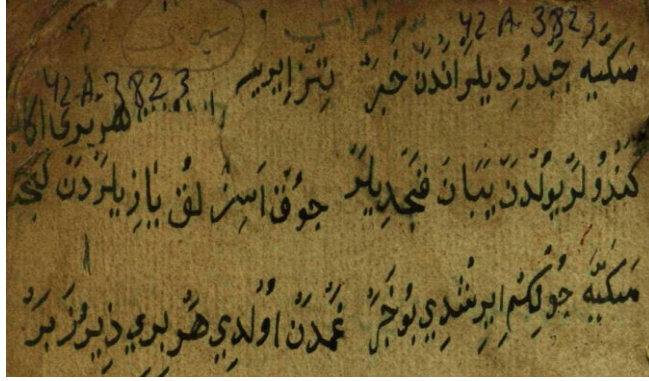
Ḳamu cengde Şāh ile yoldaş idi

Rükn-i İslâm oldu hem hâldaş idi 6102

Hem bu meclis burada olsun tamâm

Ol Resûluñ ruhına yüz biñ salam 6103

Millî Kütüphanе’de bulunan bir diğеr “06 Mil Yz A 3823-Mikdad” künyesiyle kayıtlı cenknamenin giriş bölümü:

Mekkeye çapdurdılar andan heber

Tiz irise her biri ana b.....

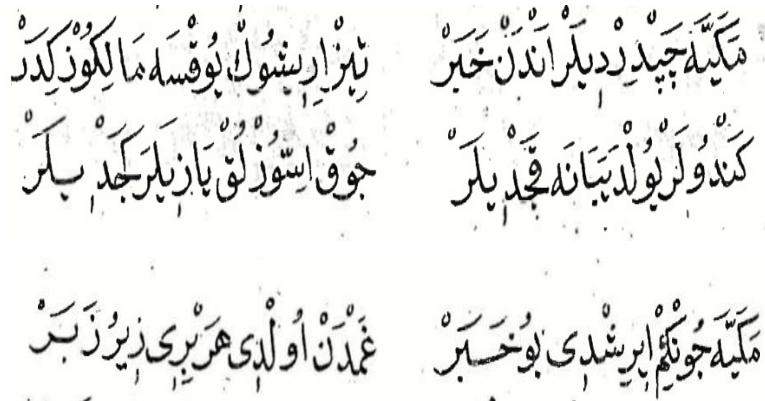
Kendüler yoldan yabane kaçdılar

Coğ ıssuzluğ yazılardan kécđiler

Mekkeye cünkim irişdi bu heber

Ėemden oldu her biri zîr ü zeber

Bu cenknamenin başında kaydedilen beyitler “Kitab-ı Siretü’n Nebi” adlı mesnevîde “Zıkr-i kezayi Bedir ba küffar-ı Ėüréyş ve helak şodeni Ebü Cehl-i le’in” bölümünde 369 ve 370. varaklarda yer tutmuştur.

Mekkeye çapdırdılar andan heber

Tiz irişüñ yoksa mâlıñuz gider 6151

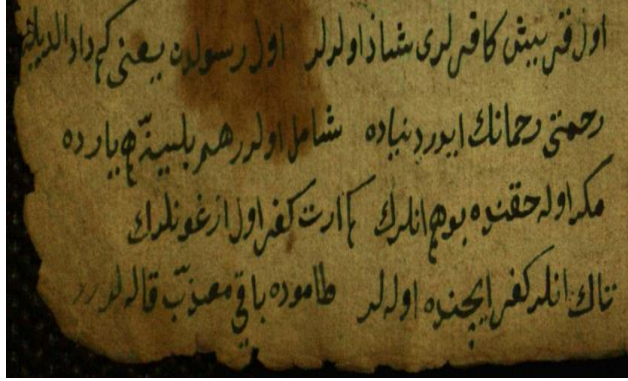
Kendüler yolda yâbâna kaçdılar

Coğ ıssuzluğ yazılara kécđiler 6152

Mekkeye cünkim irişdi bu heber

Ėemden oldu her biri zîr-ü zeber 6153

"06 Mil Yz A 3823-Mikdad" adlı cenknamenin hatimesi 32. varakta aşağıdaki beyitlerle sona ermiştir:

*Ol **Ḳuréyş** kāfirleri şād oldılar*

*Ol **Resūl**dan ye'nī kim dād aldılar*

Reḥmeti rehmanuñ irer dünyāda

Şāmil olur hem biline hem yar da

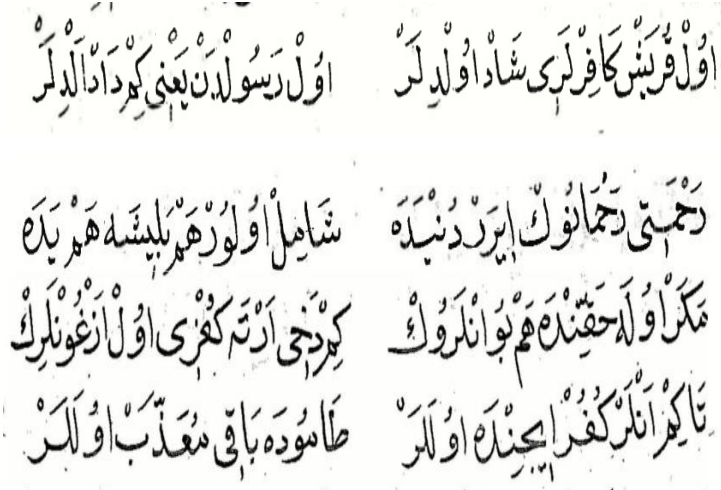
Mekr ola ḥaḳḳında hem bu anlarıñ

Kim arta ol küfri azğunlarıñ

Ta ki anlar küfür icinde öleler

Ṭamuda bākī mü'ezzeb ḳalurlar

Yukarıda sunulan "06 Mil Yz A 3823-Mikdad" künyesiyle kaydedilen cenknamedeki beyitler "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de 7106-7109 beyitleri arasındadır:

*Ol **Ḳuréyş** kāfirleri şād oldılar*

*Ol **Resūl**dan ye'nī kim dād aldılar 7106*

Reḥmeti rehmanuñ irer dünyāda

Şāmil olur hem bilişe hem yada 7107

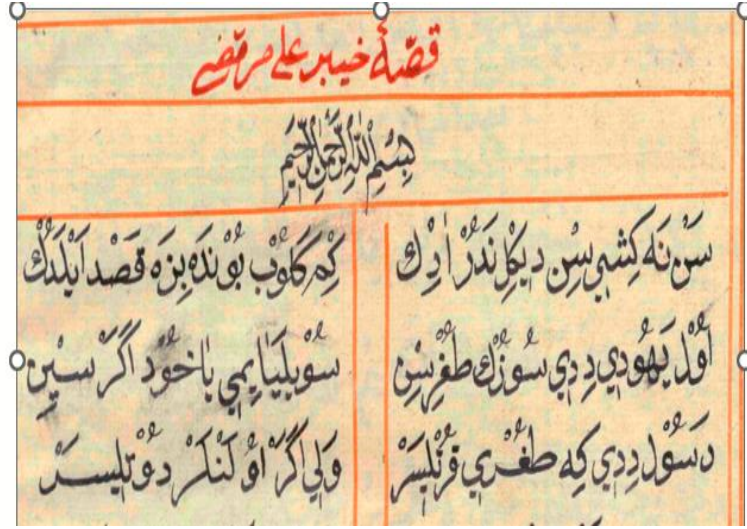
Mekr ola ḥaḳḳında hem bu anlarıñ

Kim deḥi arta küfri ol azğunlarıñ 7108

Ta kim anlar küfür icinde öleler

Ṭamuda bākī mü‘ezzeb ğalalar¹ 7109

Yine Millî Kütüphane’de bulunan bir başka anonim cenkname “06 Mil Yz A 2886-2-Kıssat Hayber” künyesiyle kayıtlıdır. Bu cenknamenin giriş bölümünden bir kesit ve çeviri yazısı aşağıda sunulmuştur:

Sen ne kişisin digil nedir adın

Kim gelüb bunda bize ķesd éyledün

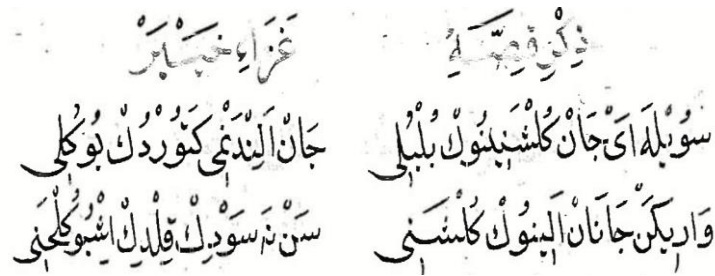
Ol Yehüdi dédi sözüñ toĝrısın

Söyleyeyim mi yaħud egrisin

Resül dédi ki toĝrı ķurtulıser

Velı egri olanlar dutılıser

Yukarıda orijinal parçası ve çeviri yazısı sunulan bu cenkname Hasanoĝlu’nun yazdığı “Kitab-ı Siretü’n Nebi” adlı mesnevinin “Zıkr-i ķissé-ı ķeza ĩ Háyber” adlı bölümün ortasından alınmıştır. Anılan mesnevide Hayber Gazası cengi aşağıdaki orijinal başlığı ve sonra sunulan beyitlerle başlamıştır:

Söyle éy cān ğülşeninün bülbüli

Cān élınden mi getürdüñ bu ğüli 7305

Var iken cānān élinün ğülşeni

Sen ne sévdiñ ķıldıñ işbu külĥanı 7306

¹ Metinde “olalar”.

Hayber Gazası cengi yukarıda da görüldüğü gibi "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de 7305. beyitten itibaren başlamıştır, ancak cenknamenin başlangıcı "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de 7373. beyitten başlayarak dile getirilmiştir:

سن نیکین سن دکل نذر اد وک
کمر کلوب بوندہ بیزہ قصد ابلد وک
اول یهودی دید سوزک طغر سن
سویلیایمعی ویا خود اکر سن
رسول دیدیکه طغر و قور نیلسر
ولی اگری اولنلر دوز نیلسر

Sen ne kişisin digil nedir aduñ

Kim gelüb bunda bize keşdi éyledüñ 7373

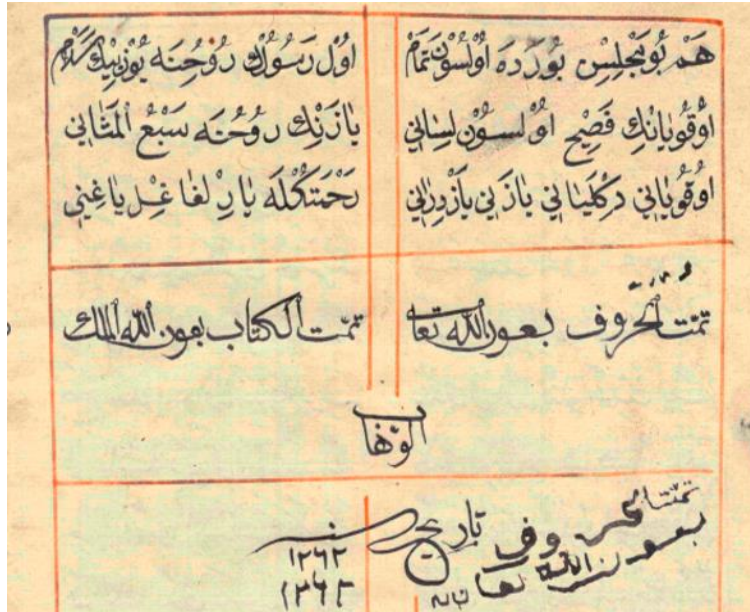
Ol Yehüdi didi sözüñ toğrusun

Söyleyeyim mi veyahud egrisin 7374

Resül dédi ki toğru kurtuliser

Velī egri olanlar dutıliser 7375

Yine Millî Kütüphanede "06 Mil Yz A 2886-2-Kıssai Hayber" künyesiyle kaydedilen cenknamenin hatimesinin orijinali ve çeviri yazısı:

Hem bu meclis burada olsun tamām

Ol Resulüñ rühine yüz biñ salām

Oқыyanuñ fesih olsun lisāni

Yazanıñ rühuna seb-ül mesāni

Oқыyanı diñleyeni yazanı yazdıranı

Rehmetüñle yarlıgağıl² Ya Ğenī (1262 Hicri, Miladi 1846).

Aşağıda İzzeddin Hasanoğlu'nun yazdığı "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevinin "Zikri kişşe-i ğezā'ı Hēyber" bölümünün hatimesi sunulmuştur:

اِحْبَابِنِيَه قُوْدِي بِرَبِّكَ سَاهِ دِيْنِ
كِيْمَ اَوْلَاهِ كُوْسْتَرَهْ اَوْلِ رَاهِ دِيْنِ
دُنْدِي اَنْدَنْ صَغْلِيغِيْلَهْ اَوْلِ اَمِيْنِ
اَوْلِ مَدِيْنَهْ شَهْرِيْنِ كَلْدِي هَمِيْنِ
هَمْ بُوْقَصَّهْ بُوْرَدَهْ اَوْلْدِي تَمَامِ
مُصْطَفَايْكَ رُوْحِنَهْ بُوْرِيْكَ سَلَامِ

İclerine ğodı bir beg şah-ı dīn

Kim olara ğöstere ol rāh-ı dīn 7698

Döndi andan şağlığ ile ol Emīn

Ol Medine şehrine ğeldi hemīn 7699

Hem bu kişşe burada oldu tamām

Muştafāniñ rūhına yüz biñ salām 7700

Yine Millî Kütüphanē'de bulunan "06 Mil Yz B 274 Huneyn Gazası" adlı cenknamenin başlangıcından önceki beyitler aşağıdadır:

هِنْدُوْدَنْ دُوْنْدَرْدِي رَسُوْلِي بُوْرِيْنِ
كِيْمِ يَمِيْشْدِي حَمْرِيْكَ بَغْرِي قَانِيْنِ
وَحِي كَلْدِي هَمِيْنَهْ اَوْلْدَمِ رَسُوْلِ
هِنْدُوْنِيْكَ اِسْلَامِيْنِي قَلْدِي قَبُوْلِ
مَكَّةْ اَهْلِيْنُوْكَ قُوْسِي كَلْدِي بُوْرِيْنِ
بِيْعَتِ اِيْدُوْبِ سُلَيْمَانِ اَوْلْدِي بُوْرِيْنِ

Hindūdan dönderdi Resūl'llāh yüzün

Kim yemişdi Ğemzeniñ bağr-ı ğanın

Vehyi ğeldi hem yine ol dem Resūl

Hindūniñ İslāmını ğıldı ğebel

Mekke ehlinūñ ğamusi ğeldiler

Bēy'et idüb Müslimān oldılar

Yukarıda "06 Mil Yz B 274 Huneyn Gazası" cenginde sunulan bu olay "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de "Mekkenün Şerefellahü Te'ālā feth Olduğı ğezadur bu kişşe" bölümünde aşağıdaki beyitlerle dile getirilmiştir:

² Metinde "yarlıgağıl".

هِنْدُوْدُنْ دُونْدِي رَسُوْلُ اللّٰهِ هَمِيْنُ
دَحِي كَلْدِي هَمِيْنِهْ اَوْلْدَم رَسُوْلُ
مَكَّة اَهْلِيْنِيْكَ جُوغِيْ هَبْ كَلْدِي لَدِيْ
كَمْ مَشِيْدِيْ حَمَزَه نِيْكَ بَعْرِيْ لَيْقِيْنُ
هِنْدُوْنِيْكَ اِسْلَامِيْنِيْ فَاِلْدِيْ قَبُوْلُ
بِرْجِنَقْ صُوْحُوْلْدُوْر زُرْدِيْ هَمِيْنُ

مكة اهليْنِيْكَ جُوغِيْ هَبْ كَلْدِي لَدِيْ
بَيْتِ اِيْدُوْبِ هَبْ مُسْلِمَانِ اَوْلْدِيْ

"Mekke ehlinün çoğı hep geldiler
Bey'et idüb heb müsliman oldılar"

مَكَّة اَهْلِيْنِيْكَ جُوغِيْ هَبْ كَلْدِي لَدِيْ
بَيْتِ اِيْدُوْبِ هَبْ مُسْلِمَانِ اَوْلْدِيْ

"Mekke ehlinün qamusı geldiler
Béy'et idüb müsliman oldılar"
Hindudan döndi Resûl'llâh hemin
Kim yemişdi Hemzeniñ bağrın yeğin 12371
Dehi geldi hem yine ol dem Resûl
Hinduniñ İslâmını kıldı kebûl 12372
Mekke ehliniñ çoğı heb geldiler
Béyet idüb heb Müslimân oldılar 12373

Yukarıda gösterilen örnekler "06 Mil Yz A 2630-2 Mikdad", "06 Mil Yz A 3823 Mikdad", "06 Mil Yz A 2886-2-Kıssai Hayber" ve "06 Mil Yz B 274-Huneyn Gazası" adlı cenknemelerin İzzeddin Hasanoğlu'nun yazdığı "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevisinden alındığını ispatlıyor, ancak müstensihlerden kaynaklanan oldukça cüzi farklılıkların olduğu da göze çarpmaktadır. Yalnız Huneyn Gazası cenginin hangi sebeple "Kitab-ı Siretü'n Nebi"den çıkarıldığı veya alınmadığı bilinmemektedir. "06 Mil Yz B 274-Huneyn Gazası" adlı cenknameden önceki bölümde:

بِسْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صُوْفُوْرِيْ صَاعِ الْيَمِيْنِ
بِرْجِنَقْ صُوْحُوْلْدُوْر زُرْدِيْ هَمِيْنُ

"Bir çanak şu toldururlardı hemin

³ "Kitab-ı Siretü'n Nebi"de müstensih 12373 numaralı beytin ikinci mısrasını atlayarak 12374 numaralı beytin ilk mısrasını yukarıya alarak hata yapmıştır. İlgili beytin orijinal mısrası Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan "Hasanoğlu-3?" olarak kaydedilen yazma eserin 297. varağında alınmıştır.

⁴ Aynı beyit Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan "Huneyn Gazası" adlı cenknamenin 3. varağında yer almıştır.

Pes Resūlu'llāh şokardı sağ elin“ beyti “Kitab-ı Siretü'n Nebi”de şu şekildedir:

بِرَجَّتِ صَوْطُ لَدُرِّ لَرْدِي هَمِينُ
بِسْ رَسُولُ اللَّهِ صَوْ قَارِيدِي الْيَمِينُ

“Bir canak şu toldururlardı hemin

Pes Resūlu'llāh şokardı elin” 12374

Sunulan bu örnekler Millî Kütüphanede bulunan cenknamelerin daha sonralar Hasanoğlu'nun eserinden aynen alındığını ve istinsah edenler tarafından belirli değişikliklere maruz kaldığını, bazı bölümlerin de aynen Huneyn Gazası'nda olduğu gibi çıkarıldığını veya kitabın hacmi büyük olur diye alınmadığını göstermektedir. Huneyn Gazasının orijinal şekli aşağıda görüldüğü gibi kırmızı mürekkepli başlık altında sunulmuş ve sayfanın solunda muhtemelen sayfa sayısı olarak 72 rakamı yazılmıştır.

Huneyn Gazası cengi adlı bölümdeki birkaç beyitle Hasanoğlu'nun mesnevisindeki beyitler aşağıda sunulmuştur:

“06 Mil Yz B 274-Huneyn Gazası” cengi:

Nale kıl éy endelib ĩ ruzigār

Söyle bir söz senden olsun yadigâr

Siretini söylegil Péygamberüñ
Ol yazuqlular ümidi serverüñ
Söyle sen işbu sözi söz ile
Cuşa gelgil nâle î dilsüz ile
Gitmegüñ gelmişdürür bilgil yakın
Köñlüñi bağlamağıl bunda saqın
Ne umarsın sen bu tire ħakdan
Yâ ħu işbu bî-kerâr eflâkdan

Hasanoğlu'nun yazdığı "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevinin *Āğaz- "Kitāb-ı Siretü'n Nebi"* tercüme' bî-nezmi-*Ķiṣṣe-î-mövlūd* bölümünden bazı beyitler:

Söylegil éy géyb élinin bülbüli
Géyb élinden mi getürdüñ bu güli 176
Köñlüñi tütma ciĥānda kaygulu
Bu ciĥān kayguyile toptolu 177
Muṣṭafāniñ siretini söylegil
Cānıña 'eşqini yoldaş éylegil 186
Buñ gününde saña yardım kıla
Ol şefā'et kılmaz ise kim kıla 187
Ol **Ĥebibiñ** ĥörmetiçün yâ **İlāh**
Zāyi' itme rencümi kıлма tebāh 188

Millî Kütüphanede "06 Mil Yz B 274-Huneyn Gazası" künyesiyle kaydedilen cenknamenin yukarıda sunulan kısmına ve "Kitab-ı Siretü'n Nebi"den alınan beyitlere dikkat edildiğinde aralarında dil ve üslup yönünden pek farkın olmadığı, her iki eserin de tek bir edibin kaleminin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevideki beyitler ile Huneyn Gazası cenknamesindeki beyitlerin benzerliği anılan cenknamenin de İzzeddin Hasanoğlu tarafından yazıldığını düşündürmektedir.

Bir diğer konu ise Sermet Çifter Kütüphanesi'nde "Y-0823 33701" künyesiyle kayıtlı "Siyer-i Nebi" adlı 256 varak hacmindeki manzum eserdir. Bu da İzzeddin Hasanoğlu'nun yazdığı mesneviye aittir, ancak yazarı anonim olarak kaydedilmiştir. Aşağıda kütüphanedeki "Siyer-i Nebi"nin başlangıç beyitlerinden sonra "Kitab-ı Siretü'n Nebi" mesnevisindeki beyitler sunulmuştur:

"Y-0823 33701" numara ile kaydedilen "Siyer-i Nebi":

Dertdürür dünyanı me'mur iden

Dertdürür şem'i yakuben nur iden

Derdimendem sözlerümi diñle sen

Söz nedir niredendür aña sen

“Kitab-ı Siretü'n Nebi”, “Hazā Kitāb-ı Siretü'n-Nebi Sellallahü Te'ālā Eléyhi Vesellem Bi'smi'llāhi'r-rehmani'r-rehim” ile başlamış ve aşağıdaki beyitler beşinci sayfada numaralandırılan beyitlerle yer tutmuştur.

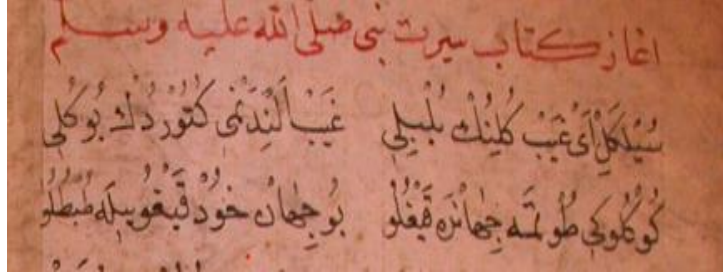
Đertdür[ür] virānı me'mūr éyleyen

Đertdür[ür] şem'i yakıb nūr éyleyen 15

Derd-i mendim sözlerimi diñle sen

Söz nedürür niredendir aña sen 17

Yine aynı kütüphanede “Y 0859” künyesi ile kaydedilen “Siyer-i Nebi” adlı anonim manzum yazma eser 486 varak olup “Ağaz kitab siretü'n nebi selli aleyhi vesellem” başlığı altında aşağıda orijinal ve çeviri yazısı sunulan beyitlerle başlamıştır:

Y 0859 “Siyer-i Nebi”

Söylegil éy géyb gülünüñ bülbili

Géyb élindeñ mi getürdüñ bu güli

Köñlüñi tutma ciyanda kaygulu

Bu cihan hod kayguyile toptolu

Yukarıdaki anonim “Siyer-i Nebi” olarak kaydedilen yazma eserdeki beyitler Hasanoğlu'nun yazdığı “Kitab-ı Siretü'n Nebi” adlı mesnevisinde “Āğaz-“Kitāb-ı Siretü'n Nebi” tercüme' Bi-nezmi-Ķiřşé-i-mövlūd” adlı bölümde on beşinci sayfada yer tutmuştur.

Söylegil éy géyb élinin bülbüli

Géyb élindeñ mi getürdüñ bu güli 176

Köñlüñi tutma ciyhānda kaygulu

Bu ciyhān kayguyile toptolu 177

Görüldüğü gibi yukarıda anılan cenknemeler ile Sermet Çifter Kütüphanesi'nde kayıtlı her iki siyer eser de yukarıda sunulan cenknemelerde olduğu gibi İzzeddin Hasanoğlu'nun mesnevisinden alınmadır.

Sonuç

Türkler mitolojik çağlardan itibaren Bozkır Kültürüne uygun olarak çeşitli destanlar oluşturmuştur. Bu destanlardaki kahramanlar bazen düşmanlarla, bazen devler, ejderhalar, bazen de yavuklu veya eşleri ya da esir alınıp tutsak edilen halklarını kurtarmak yolunda hem onlarla hem de tabiatın acımasız şartları ile mücadele yürütmüşlerdir. Eski Türk destanlarındaki alp tipi İslam çağında oluşturulan destanlarda da devam ettirilmiştir. İslam'dan sonra yazılan "Satuk Buğra", "Edige", "Battal Gazi", "Sarı Saltuk", "Manas", "Danışment Gazi", "Koroğlu" destanlarındaki destan kahramanları alp tipini temsil etmişler, ancak Anadolu ve Azerbaycan'da bazı Oğuz Türklerinin tekrar yerleşmesi ve Moğol işgaliyle başlayan dönemde yaşamdan bile ümidi kaybolan halka yenilmez manevi kudreti ve savaş azmini Hz. Ali cenknameleri aşlamıştır. Cenknameler bu yönüyle de edebiyatımızda önemli yere maliktir. "Siyer" ise sözlükte *davranış, durum, hareket, hayat tarzı, yürüme* olarak anlamlandırılmıştır ve "siret" in çoğuludur. Siyer ve siret terimleri zaman içinde yalnızca Hz. Muhammed'in hayatı, mücadeleleri, yaşam tarzını konu alan eserlere denmiştir. Siyer eserleri klasik Türk edebiyatına önce tercüme ve adapte şeklinde manzum, mensur ve manzum mensur karışık olarak girmiş sonra telif eserler oluşturulmuştur.

İzzeddin Hasanoğlu 13. yüzyılda yaşamış Azerbaycan şairidir. Bu yüzyıl aynı zamanda Doğu Oğuzca'ya ait Azerbaycan ve Batı Oğuzca'ya mensup Anadolu Türkçesinin şiveler şeklinde ayrılma döneminin başlangıcını oluşturmuştur. 13. yüzyıl diğer yönden 13 Mayıs 1277 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey'in vezir seçildiği divan toplantısında ilan edilen fermana uygun olarak başlayan Türkçenin diriliş çağıdır ve İzzeddin Hasanoğlu da Türkçeleşme akımının mümtaz simalarından biridir.

Makalede cenknamelerin edebî özellikleri, tarihî seyirleri ve onlarla karşılaştırılan "Kitab-ı Siretü'n Nebi" adlı mesnevinin Hz. Muhammed'in hayatı, mücadeleleri ile Hz. Ali cenklerine adanması üzerinde durulmuştur. İzzeddin Hasanoğlu eserinin konusunu Arap edibi Hasan el-Bekri'den almış, mesnevilerde görülen *bismillah, tahmid, tevhid, münacat, naat, miraç, mucizat, medh-i caharyar, medhiye, sebab-i telif* gibi başlıklar arasında oluşturulan sıraya pek uymamıştır. Eser aruz vezninin *remel* bahrinde, bazı bölümlerdeki gazellerin bir kısmı ise *hezec* bahrinde yazılmıştır. Mesnevide Eski Türkçenin yazı dili hâkim olup Arapça ve Farsça ifadeler dile getirilmiş, Azerbaycan Türkçesine has kelimeler, söylemler ve arkaik hâle gelen ifadeler kullanılmış, deyimler, atasözleri, ayet ve hadislere yer verilmiştir. Eserdeki cenknameler İslam'dan önceki Türk destan geleneğinin devamı niteliğinde olup bunlarda zaman zaman mitolojik yaklaşımlar, masallarda görülen mevhum varlıklar ve masalsı söylemler de göze çarpmaktadır. Eserde Türklerin Bozkır Kültürü, savaşlardaki kahramanlıkları, ölüme meydan okuyuşları, engeller karşısında yılmama şeklinde görülen psikolojileri de işlenmiş, mitolojik çağların kahraman alp tipi Hz. Ali'nin şahsında yansıtılmıştır. Hasanoğlu'nun, hatimesinde "Hesenoğlu bu hizmet eşiginde/Yüziñ oldı türâb el-ğemdü li'l-lah" diyerek sonlandırdığı mesnevisi Türk dünyasında yazılan ilk siyer özelliğini taşımaktadır.

Bu makalede üzerinde durulduğu gibi Hasanoğlu'nun mesnevisindeki bazı bölümler sonraki dönemlerde istinsah edilerek bağımsız cenknameler gibi sunulmuştur. Millî Kütüphanede kayıtlı cenknameler ve Sermet Çifter Kütüphanesinde bulunan iki yazma siyer eseri bu makale çerçevesinde Hasanoğlu'nun mesnevisi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş, bunların "Kitab-ı Siretü'n Nebi" den alındığı anlaşılmıştır.

Günümüzde teknolojinin ulaştığı seviye ve sunduğu olanaklardan yararlanılarak çeşitli kütüphanelerde bulunan anonim siyer ve cenkname türü eserlerin incelenip yayımlanmasıyla birlikte bunların asıl kaynağının da bulunacağı ve kültürümüze kazandırılacağı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- ALGAR, H. (2010). "Şed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. XXXVIII: 405-406.
- ALTAYLI, S. - N. HÜSEYNOVA (2018). *Türk Halkları Edebiyatı*. (Ali Mekteb Telebeleri Üçün Ders Vesaiti). Bakı: Elm ve Tehsil.
- ALTAYLI, S. (2021). "Siret Eserlerine Gazelin Girişi ve Hasanoğlu'nun Kitâb-ı Siretü'n-Nebi Eserindeki Gazeller". *Karadeniz Araştırmaları*. XVIII/70: 353-371.
- Anonim. *Huneyn Gazası*. Millî Kütüphane. 06 Mil Yz B 274. Varak 3.
- Anonim. *Kıssa-ı Hayber*. Millî Kütüphane. 06 Mil Yz A 2886-2. Varak 127, 160.
- Anonim. *Manzum Siyer-i Nebi*. Sermet Çifter Kütüphanesi. Demirbaş no. 823. "DSCN5767".
- Anonim. *Mikdad*. Millî Kütüphane. 06 Mil Yz A 2630-2.
- Anonim. *Mikdad*. Millî Kütüphane. 06 Mil Yz A 3823.
- Anonim Selçuk-nâme (1952). *Târîh-i Âl-i Selçuk der Anadolu, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*. III. (çev. F. N. Uzluk-Necati Lugal). Ankara: Kemal Bey Matbaası.
- ARSLAN, N. Ö. (2013). "Bir Hazreti Ali Cenkleri Metninde Şahıs İncelemesi". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (2013). (ed. Mehmet Yazıcı). Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları. I: 498-520.
- ATALAN, M. (2011). "Anadolu'da Cenknemelerin Toplumsal Yansımaları". *Kelam Araştırmaları Dergisi. Reflections of Society of Canknamahs in Anatolia*. Sayı: IX/ 1: 45-58
- BEKKİ, S. - E. YALÇIN (2019). "Bazı Fütüvvetnameler ve Şecerenameler Işığında Hz. Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*. 90: 25-46.
- ÇETİN, İ. (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknemeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİROĞLU, A. (1994). "Devletşah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. IX: 244-245.
- FEDAKÂR, S. (2003). *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- FIĞLALI, E. R. (1994). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. İstanbul: Selçuk Yayınları.
- HACİB, Y. X. (1974). *Kutadgu Bilik*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: TTK Yayınları.
- HASANOĞLU?. *Siyer-i Nebi*. Manzum Mesnevi. Sermet Çifter Kütüphanesi. Demirbaş no. 859. "DSCN0056".
- KAPLAN, M. (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar. 3/Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAYAOKAY, İ. (2021). *Hız. Ali Cenk-Nâmeleri*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- KOCA, S. (2015). "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 37: 35-84.
- KÖPRÜLÜ, F. (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- KÖPRÜLÜ, F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- MATTEI, J. L. (2004). *Hız. Ali Cenknemeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yûsuf-ı Meddâh (2022). *Hikâyeti Yemâme Sehâvet-i İmâm 'Alî*. (hızl. İlyas Kayaokay). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- MERÇİL, E. (2015). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- NABİYEYEV, Z. (2004). *Azerbaycan'da Tasavvufi Hareketler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ORUÇ, Z. (2015). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışından Sonra Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti 1308-1335". *Tarih Okulu Dergisi TOD*. VIII/24: 297-323.
- ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ÖZALP, N. A. (2017). *Hız. Ali Cenklere*. 1. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2007). "Ögedey Han". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. XXXIV: 21-22.
- PALA, İ. (2002). "Kırk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. XXV: 466-467.
- SEMERKANDÎ, D. (1977). *Devletşah Tezkiresi*. II. (çev. Necati Lugal). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- SHADKAM, Z. – K. NAZYM (2022). "Kazak Sözlü Geleneğinde Hız. Ali Cenknemeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Bahar. 101: 169-186.
- SÜLEYMANOVA, C. (2013). "Kırım-Tatar Edebiyatının İslam Kültürü Çerçevesindeki Gelişimi". (hızl. Murat Özşahin). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 36: 87-92.
- SÜMER, F. (2002). "Kutalmış". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. XXVI: 480-481.
- ŞAMİL, Ə. (2020). "Hız. Əli ile Bağlı Azerbaycandaki Ocaqlar". *Yol Jurnalı*. 64: 107-115.
- TOKUŞ, Ö. (2017). "Moğol Hâkimiyetinde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyancıları". *Türk Dünyası Araştırmaları*. CXVII/230: 177-208.
- TOSUN, N. (2014). *Doğu'nun Hikâye Kuramı*. 1. Baskı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- YAZICIZÂDE, A. (2017). *Tevârî-i Âl-i Selçuk*. (hızl. A. Bakır). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- YILDIZ, H. D. (1994). "Ebû Müslim-i Horasani". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. X: 197-199.
- YUVALI, A. (2000). "İlhanlılar". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. XXII: 102-105.

EXTENDED ABSTRACT

Centuries before the Turks accepted the religion of Islam, they believed in the religion of Tengri and created many epics based on this belief. The epics they created when they were exposed to wars, natural disasters, migrations, various dangers in certain periods of history, and many of them decorated with mythological elements, left a legacy to future generations. Certain changes have occurred in the social and political life of the Turks with the acceptance of Islam. Starting from the 11th century, it was not easy for the Turkish tribes, which flowed to the west, to settle in Anatolia and Azerbaijan. Before they settle their new homeland, they encountered the Mongolian power that collapsed on them like a nightmare and destroyed everything. The 13th century is a difficult period for Anatolian and Azerbaijani Turkishness. After the collapse of the Seljuk State, the Anatolian Seljuk State also fell into a difficult situation with the Babai Revolt, and after the Kösedağ War, it became dependent on the Ilkhanid State and subsequently collapsed. The 11th and 13th centuries were periods when the Turks living in both geographies almost lost their hope in life. The Turks who accepted the religion of Islam, tried to learn Arabic in order to adopt this religion and wrote small treatises in this language. With the establishment of the Great Seljuk State, most of the civil servants working in the state were Persians. With the effect of this situation, Persian language became the state language. In the established madrasas, Arabic was accepted as the language of science and Persian as the language of literature. By the 13th century, Turkish was no longer spoken in Anatolia, especially in cities, even at home. Therefore, in the council meeting where Karamanoğlu Mehmet Bey was elected vizier on 13 May 1277, an edict was issued that no language other than Turkish should be spoken. At such a time, Hoca Dehhani from Khorasan in Anatolia and Izzeddin Hasanoğlu in Azerbaijan from Isferayin had their names written in golden letters in the history of literature as the leaders of the movement to return to Turkish. The defeat of the Anatolian Seljuk army by the Mongolian army in the Battle of Kösedağ and the subsequent invasion of Anatolia and the massacres carried out by the Mongols caused outrage among the people. The Mongol oppression led people to turn to religion, God as the only door of hope. In such a period when the Anatolian people completely despaired of life, sheiks and disciples belonging to certain sects instilled strength and spirituality in the society. In such an atmosphere, Ali's cenkname's were told by wandering bards, and people were instilled with strength and warrior power. The highest feature of the Turks is that they are extremely devoted to their independence and freedom and have never lost it throughout history. The people, whose freedom was restricted by the Mongol despotism and oppression, found the ancient alpine type in the person of Ali, who would save themselves from such a difficult situation they faced. Cenknames are important literary works in this respect. Izzeddin Hasanoğlu is a member of the Kübreviyya sect founded by Necmeddin Kübra. He was born in the Isferayin region of Khorasan in the first quarter of the 13th century and died in the same place towards the end of the century. His masnavi named "Kitab-ı Siretü'n Nebi" was copied in Istanbul in 1802. It has been accepted that Tursun Fakı, the son-in-law of Şeyh Edebalı, wrote the first cenkname and the first sirah work in the Turkish world was written by Mustafa Darir from Erzurum. Both writers lived in the 14th century. Izzeddin Hasanoğlu lived in the century before Tursun Fakı and Mustafa Darir. In this respect, Hasanoğlu should be considered as the person who wrote the first work of sirah in the Turkish world and laid the foundations of Ali cenknames. In this article, cenknames found in various libraries in Turkey and recorded anonymously were examined and compared, and it was understood that they were taken from "Kitab-ı Siretü'n Nebi" written by İzzeddin Hasanoğlu. In this respect, Izzeddin Hasanoğlu is considered an immortal poet for Turkish literature, as well as an important figure in the movement to return to Turkish.